

primjedbu da broj nije egzaktna. Valja napomenuti da se izvorno navodio samo jedan Albanac, ali je naknadno izrađen "Spisak Albanaca ratnih zločinaca sa teritorije Srbije, Crne Gore i Makedonije kao i Albanije koji su vršili zločine na teritoriji Jugoslavije" u ukupnom broju od 171. Tome su priređivači dodali i drugu napomenu ovoga sadržaja: "Osim navedenih ratnih zločinaca revizijom spiskova na osnovu informativnih sredstava Državne komisije (delovodni protokoli, kartoteke i dosjei), sačinjen je spisak Albanaca za koje je utvrđeno da su vršili ratne zločine koji se ne nalaze u 6 spiskova knjiga domaćih ratnih zločinaca koji kao separat čini sastavni deo ukupnih spiskova - 304 izvršioaca - u Arhivu i u ovoj knjizi".

Pored imena svake osobe donosi se podatak o službi ili pripadnosti vojnim formacijama.

Objavljivanje ove dokumentacije omogućuje usporedbu sa sličnom dokumentacijom u drugim državnim arhivima s područja bivše Jugoslavije. S današnje povijesne distance ovo gradivo je i izazov da se s povijesnoga gledišta temeljito razmotri i ispita rad Državne komisije za ratne zločine. Osuda počinjenih zločina i zločinaca je neupitna. No, ovo gradivo je izazov povjesničarima i državnim ustanovama da se na svim razinama ispituju i zločini, koje su u ime borbe protiv fašizma i nacizma počinili antifašisti na području bivše Jugoslavije.

Ana Holjevac-Tuković

ČETVRTA SEDNICA CK SKJ - BRIONI PLENUM. Stenografske beleške sa Četvrtog plenuma, materijali Izvršnog komiteta CK SKJ, izvid iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SK Srbije, reaganja domaće i strane javnosti, pisma i telegrami, izjave i dr. Priredio: Jovan P. Popović. Arhiv Jugoslavije, Beograd 1999, 957 str.

Arhiv Jugoslavije u seriji "Izvori za istoriju Jugoslavije" objavio je zbornik dokumenata pod naslovom *Četvrta sednica CK SKJ - Brionski plenum*. Zbornik sadrži širi izbor dokumentacije vezane uz Četvrtu sjednicu CK održanu na Brijunima 1. srpnja 1966. zbog čega je i dobila poznati naziv "Brionski plenum". Premda osnovu ovoga zbornika čine "Stenografske beleške i drugi materijali Četvrte sednice CK SKJ" (str. 193-337), Jovan Popović, direktor Arhiva Jugoslavije, koji je priredio i uvodnim tekstovima popratio ovo izdanje, na početku objavljuje "Izbor materijala Osmoga kongresa SKJ" održanoga 13. prosinca 1964, zatim materijale sa sastanka Izvršnog komiteta CK SKJ od 28. travnja 1966. (str. 39-92), dokumentaciju Komisije IK CK SKJ, koja je imala zadaću ispitati stanje, metode rada i rukovođenja u organima državne sigurnosti (str. 93-192), a koje su neposredno prethodile Brijunskom plenumu.

Nakon stenografskih bilježaka s "Brionskoga plenuma", dodana je i doku-

mentacija koja je uslijedila nakon toga: zapisnici Izvršnog komiteta CK SKJ tijekom srpnja (str. 337-538), odjeci "Brionskoga plenuma" u pojedinim republikama (str. 541-700) te reakcije domaćega tiska (str. 701-748) i reakcije u svijetu (str. 749-790). Na kraju je objavljen i zapisnik Šeste sjednice CK SK Srbije (str. 791-845). Osobito značenje Četvrte sjednice CK SKJ u povijesti Jugoslavije, njezinih utjecaja na daljnji tijek događanja u državnim službama i samoj politici SFRJ čine ovaj zbornik izuzetno zanimljivim. Razdoblje šezdesetih godina u Jugoslaviji prožeto je raznim strujanjima unutar SKJ, a time i u samom državno-partijskom vrhu. Prije svega to se odnosi na jaku struju centralističko-unitarističkog smjera srbijanske političke elite koja je željela zadržati centralistički sustav kao trajno rješenje, a ujedno ga i instrumentalizirati. S druge strane bio je vidljiv otpor slovenskih i hrvatskih političara prema centralizaciji te njihovo nastojanje ka ustrojstvu što slobodnije federacije. U tim događanjima glavni nositelj dogmatskih i unitarističko-centralističkih snaga bio je Aleksandar Ranković, kojega su mnogi doživljavali i kao mogućega nacionalnog vođu - Titovog nasljednika. Aleksandar Ranković bio je visoko rangiran čelnik CK KPJ, "impozantne" komunističke prošlosti, a ujedno i osnivač Ozne - Udbe, njezin dugogodišnji šef i ujedno i najdominantnija osoba tajne policije. Tito je bio svjestan implikacije sukobljenih stru-

ja i nacionalnih interesa, no isto tako bio je svjestan i moćne pozicije Rankovića u samome vrhu vlasti, pa je bila potrebna smjelost i jaki argumenti za njegovo eventualno smjenjivanje. Uklanjanje Aleksandra Rankovića iz samoga partijskog vrha, pa i sa političke scene uslijedili su kao afera oko "Službe državne bezbednosti" i to konkretno, kao afera prisluškivanja najviših partijskih čelnika, štoviše i samoga Tita.

Sami događaji i prilike u mnogome su još nerazjašnjeni, pa dokumenti iz ovoga zbornika imaju veliko značenje u daljnjem istraživanju toga razdoblja povijesti Jugoslavije.

Knjiga je podijeljena u jedanaest poglavlja, a prije svakoga poglavlja priređivač daje napomene i komentare na dokumente radi njihova boljeg razumijevanja. Ti komentari nisu nažalost napisani samo kao uvod u dokumente i kao pomoć njihovu razumijevanju, velikim dijelom izražavaju i (politička) stajališta njihova redaktora.

U prvome poglavlju, koje je zapravo uvod u dokumente, priređivač Jovan P. Popović iznio je svoje gledanje na događaje 60-ih godina, tj. od pada Rankovića, pa do raspada Jugoslavije. Teško je ne primijetiti njegovo blagonaklono gledanje na Rankovića, koji je prema autoru jedini nositelj jugoslavenstva i jedinstvene federacije. Njegovo uklanjanje iz najviših struktura ondašnjeg CK SKJ tumači kao političku zavjeru prvenstveno protiv Rankovića, ali i ostalih članova srpske i crnogorske nacionalnosti. J.

Popović smatra da je njegovim padom s političke scene otišao posljednji utjecajni funkcionar iz Srbije, a daljnju politiku i krug oko Tita unaprijed će voditi funkcionari iz Hrvatske i Slovenije. Popović o Rankoviću govori kao o čovjeku "partijski discipliniranom i principijelnom", a njegov pad stavlja u uzročno-posljedičnu vezu s kasnijim događajima, a to su oni u Sloveniji 1969, MASPOK 1971. u Hrvatskoj, Ustav iz 1974. te "jačanje nacionalizma i šovinizma". On Rankovićev pad promatra u konačnom raspletu i kulminaciji toga procesa koji završava raspadom Jugoslavije.

Drugo poglavlje *Izbor materijala Osmoga kongresa SKJ* održanoga 13. prosinca 1964, služi kao svojevrsan uvod u razumijevanje Četvrtoga plenuma. Izdavanjem dijela Statuta SKJ priređivač je očito htio za razumijevanje zbivanja u vezi s Rankovićem prikazati strukturu SKJ. Najviši organ SKJ bio je kongres, koji se održavao jedanput godišnje. Sazivao ga je Centralni komitet SKJ, koji je rukovodio partijom između zasjedanja dvaju kongresa. Centralni komitet birao je Izvršni komitet s generalnim sekretarom na čelu SKJ, a mogao je birati i potreban broj sekretara. Uz navedena rukovodeća tijela SKJ, postojale su i kontrolne i revizione komisije, kao svojevrsan korektiv unutar same organizacije. Od dokumenata Osmoga kongresa SKJ objavljena je završna riječ Josipa Broza Tita, koji daje uobičajeni sažetak prethodne sjedni-

ce, ali upozorava i na "nagomilane probleme" te tako nagovješćuje događaje koji će uslijediti dvije godine kasnije. Objavljen je i popis članova SKJ koji su izabrani u izvršna tijela, a kao najzačajniji je svakako izbor Josipa Broza Tita za generalnog sekretara SKJ (premda njegov izbor nije bio upitan), te izbor Edvarda Kardelja, Veljka Vlahovića i Aleksandra Rankovića za sekretare CK SKJ.

U trećem poglavlju objavljeni su *Materijali sa sastanka Izvršnog komiteta CK SKJ* od 28. travnja 1966. Riječ je o pripremi Četvrtoga plenuma. Ti materijali sadrže prijedlog sazivanja Četvrte sjednice i zapisnik sjednice Izvršnog komiteta CK SKJ. Iz zapisnika je vidljivo da su članovi bili obaviješteni o zloporabi organa "državne bezbednosti", zatim o prisluškivanju visokih funkcionara, pa i samog Tita. U nastavku se donose izvaci zapisnika o osnivanju Komisije o utvrđivanju rada u organima državne bezbednosti pod predsjedanjem Krste Crvenkovskog. Ta je Komisija trebala ispitati cijeli slučaj, a članovi su izabrani prema federativnom ključu, tako da je iz svake republike izabran po jedan član: D. Radosavljević (Srbija), M. Tripalo (Hrvatska), Đ. Pucar (BiH), B. Jovanović (Crna Gora), F. Popit (Slovenija) i predsjedajući K. Crvenkovski (Makedonija). Objavljeni su i izvaci sa sjednica Izvršnog komiteta CK SKJ od 22. i 30. lipnja 1966. I te su sjednice imale zadaću pripremiti Četvrti plenum te utvrditi dnevni red. U bilješkama koje pret-

hode objavi toga gradiva, priređivač ponovno daje svoje tumačenje, iznoseći kako su navedene sjednice bile sazvane isključivo u svrhu organiziranja zavjere protiv Rankovića i insceniranja njegova pada. On u radu Komisije vidi "antisrpsko" opredjeljenje, a Srbiju želi prikazati kao taoca takve politike.

Četvrto poglavlje *Izbor iz dokumentacije koju je sačinila i prikupila Komisija IK CK SKJ, obrazovana sa zadatkom da ispituje stanje, metode rada i rukovođenja u organima državne bezbednosti*, donosi svjedočenja čelnih ljudi "Uprave državne bezbednosti". Objavljena je izjava Svetislava Stefanovića, desne ruke Rankovića, člana savezne Vlade i koordinatora svih obavještajnih službi. Objavljeni su i zapisnici razgovora Selima Numića, načelnika službe ozvučenja i Edija Brajnika, visokog funkcionara savezne UDB-e. Uz njih donose se i izjave saveznog sekretara za unutrašnje poslove Milana Miškovića, njegova zamjenika Milislava Lukića, general-majora Luke Božovića i izjava Branka Vučinića, osobnoga sekretara Predsjednika Tita. Premda te izjave ne razjašnjavaju cijeli slučaj, svakako su zanimljive kada se gledaju sa stajališta same Službe: one sadrže pojedinosti o organizaciji i odnosima unutar Službe, kao i o njenim kadrovima.

U petom poglavlju objavljuju se materijali Četvrte sjednice CK SKJ, izvještaji Komisije Izvršnog komiteta CK SKJ, te izvještaji Komisije CK SKJ osnovane sa zadatkom da ispita

stanje, metode rada i rukovođenja u organima državne bezbjednosti, koji su podijeljeni u četiri dijela: 1. *Neki podaci o prisluškivanju i ozvučenjima*, 2. *Neki podaci o stanju, metodu rada i rukovođenju u organima državne bezbednosti*, 3. *delokrug rada* i 4. *položaj i status*. Objavljen je i zapisnik sa sastanka Komisije o razgovorima vođenim sa Svetislavom Stefanovićem.

Šesto poglavlje sadrži izbor iz *dokumenata nastalih nakon održane Četvrte sednice CK SKJ*. Priređivač u bilješkama u uvodu te dokumentacije iznosi opće političke prilike nakon plenuma i upozorava na daljnji rad komisija osnovanih za istragu oko Službe državne bezbjednosti. Tako je 8. srpnja 1966. radi potpunog rasvjetljavanja djelatnosti Rankovića i Stefanovića, kao i utvrđivanja njihove odgovornosti, osnovana Komisija IK CK SKJ, a 13. srpnja 1966. Državni sekretarijat za inostrane poslove imenovao je "Komisiju za utvrđivanje zlorababa u pojedinim organizacionim jedinicama DSIP-a". Komisije ne donose ništa novo, već potvrđuju ispravnost odluka Četvrtog plenuma, te upućuju na potrebe reorganizacije Službe državne bezbednosti. Preostali izvaci sa sjednica pojedinih komisija odnose se na izjave članova SKJ. *Izvaci o reagovanju republičkih centralnih komiteta na Brionski plenum* sadržani su u sedmom poglavlju. U uvodnoj bilješci priređivač napominje kako je "pokrenut celokupni partijski mehanizam kako bi se na terenu učvrstila osuda Rankovića i prihvatile ocene i

zaključci Plenuma”. Smjenom Rankovića doista je i pokrenuta politička kampanja. Neposredno prije njegova smjenjivanja sva republička rukovodstva podržala su Titovu inicijativu, a čim je sjednica završila, počele su rasprave u svim rukovodstvima i organizacijama SKJ. Formirane su i partijske i državne komisije od federacije do općine: one su, kako je to bilo uobičajeno u partijskom sustavu, utvrđivale zloporabe Udbe, smjenjivale i zatvarale najžešće protivnike. Objavljeni dokumenti pokazuju kako su reagiranja bila podvojena, a ta se podvojenost temeljila prije svega na republičkoj podjeli. Komentari u Srbiji su krajnje eksplozivni, pa je na indirektan način čak iskazan vrlo negativan odnos prema Titu, a otvoreno se postavljalo pitanje Kosova odnosno Albanaca. Jedan je od komentara koji u to vrijeme najbolje ilustrira pitanje Kosova: *”Imali smo jednog čoveka koji se borio protiv Albanije i vodio borbu da Kosmet ne pripadne njoj. Postavljam pitanje ko će da nas brani od Albanije?”*.

U osmom i devetom poglavlju objavljene su reakcije domaćeg i stranog tiska. Ovdje se donosi pregled reagiranja najvažnijih informativnih medija u Jugoslaviji, a prenose se i izvave potpore partijskih organizacija na svim razinama. U prenošenju izvadaka iz stranog tiska priređivač je prenio reakcije sabrane u biltenu *”Reagovanja na Četvrti plenum CKSKJ”*. Zanimljivo je spomenuti kako priređivač nabraja reagiranja diljem svijeta, pa tako i onih više nego marginal-

nih zemalja, kao što su npr. Gana i Etiopija, a ne spominje reagiranje NR Kine, kao velefaktora u svjetskim međukomunističkim relacijama. Primjerice, on spominje reagiranja NR Mongolije koja je tek sovjetski satelit, a u isto vrijeme u Kini dolazi do zaoštavanja odnosa sa SSSR-om, kao i fenomena poznatog pod imenom *”kulturna revolucija”*. Posebno je zanimljivo i točno čuti reagiranje vatikanske diplomacije odnosno isusovačkih krugova, koji pravilno ocjenjuju odnose sukobljenih strana u SKJ, daju točnu analizu, pa se sada s određenog povijesnog odmaka vidi kako su im se predviđanja obistinila. Kako je vidljivo iz komentara stranog tiska, međunarodna situacija i odnos snaga u Jugoslaviji nisu dopuštali radikalne promjene u koncepciji preuređenja države. Europski poredak hladnog rata učvrstio je 1960-ih Jugoslaviju, jer je ona odgovarala interesima obaju blokova, pa bi svaka radikalna promjena izazvala njihove nepovoljne, a možda i oštre reakcije. Zapadu je Jugoslavija odgovarala kao mala oaza između ruskih satelitskih država, a SSSR-u kao produžetak i kontakt sa nesvrstanimima.

Deseto poglavlje sadrži stenografske bilješke Šeste sjednice CK SK Srbije, koja raspravlja o daljem razvoju CK SK Srbije nakon Brijunskog plenuma i neposrednom utjecaju njenih odluka, te nastojanju ka radikaliziranju kursa SKJ.

Na kraju se donose *Biografije glavnih sudionika Brionskoga plenuma s njihovim*

fotografijama. Te su biografije sastavljene na temelju knjiga "Ko je Ko u Jugoslaviji" i "Narodni heroji Jugoslavije", nastalih u različitim razdobljima povijesti zemalja koje su tvorile SFRJ. Priređivač za biografiju Josipa Broza Tita crpi podatke iz ta dva izvora, koja su međusobno potpuno kontradiktorna, pa tako u jednom odlomku u Titu "vlada šovinizam", dok u drugom Tito "poklanja stalnu pažnju razvoju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije".

Na kraju ovog izdanja je i završna riječ recenzenta Miodraga Zečevića, koji u svom zaključku daje vrlo upadljivu unitarističku ocjenu o samom karakteru SKJ prije i poslije Rankovića, ali se opredjeljuje za Rankovićevu opciju.

U zaključku možemo reći da je pad Rankovića izazvao veliki politički odjek, ne samo zbog njegove stvarne moći kao drugog najmoćnijeg čovjeka u državi, već i zato što njegovo smjenjivanje pada u trenutku najavljenih reforme federacije u čijoj su se pozadini sukobljavale dvije koncepcije. No, Rankovićev pad nije rezultirao poboljšanjem odnosa u partijskom vrhu, već će se taj konflikt, kojem korijene možemo naslutiti još 1962, sve više produbljivati. Unatoč jasnom opredjeljenju priređivača i recenzenta za unitarističku opciju, ovdje objavljeni dokumenti zaslužuju pozornost kao vrijedan prilog upoznavanju ne samo povijesti Saveza komunista Jugoslavije, nego su u prvo-

me redu i važan prilog za proučavanje povijesti druge Jugoslavije.

Ana Holjevac-Tuković

POČETAK KRAJA SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane od 14. do 18. marta 1962. godine. Izvori za istoriju Jugoslavije (SFRJ), Priredio: Miodrag Zečević, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1998, 311 str.

Arhiv Jugoslavije u seriji "Izvori za istoriju Jugoslavije" pod naslovom *Početak kraja SFRJ* objavio je dokumente "Proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ", održane od 14. do 18. ožujka 1962. Prema ocjenama suvremene historiografije tom je sjednicom CK SKJ otvoreno jedno od značajnijih poglavlja u povijesti druge Jugoslavije. Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvome dijelu objavljeni su "Stenogrami proširene sednice IK CK SKJ" (str. 31-268). Drugi dio sadrži dokumentaciju o događajima koji su uslijedili nakon te sjednice: "Zapisnik sednice IK CK SKJ od 3. aprila 1962. g." (str. 275-278), "Pismo IK CK SKJ rukovodstvima i članovima SKJ od 3. aprila 1962 - tajnost za javno mnjenje" (str. 278-285), "Govor predsednika Tita u Splitu - 6. maja 1962" (str. 285-299) i "Zapisnik sednice IK CK SKJ od 18. maja 1962. - analiza obima